

Oláh Róbert

*ARANY JÁNOS NAGYKŐRÖSI ÉVEI (1851–1860) A LEVELEZÉSEI
TÜKRÉBEN I. – AZ ELŐZMÉNYEK TÖRTÉNETE (1849–1851)*

Absztrakt

Arany János életét és műveit számtalan oldalról közelítették meg nem csupán a jelen, hanem a poétával korabeli életrajzírók, kutatók, a közeli vagy éppen távoli családtagok is. A költő életútját rendre több és egymástól némiképp igencsak eltérő, de fő vonásaiban mégiscsak azonos településekkel, nevezhetjük „mérőföldkövekkel” is értelmezhetjük.

Ilyen volt Szalonta, Debrecen, Kisújszállás, Geszt, Budapest és természetesen Nagykőrös is. Mindegyik esetében tudnunk kell, hogy nem csupán pozitívuma volt az állomásainak, hanem egyben az élet rendje szerinti negatívumai is. Szükséges azonban ezen hatásokat kritikával kezelnünk, hiszen a pillanatnyi állapot nem tükrözheti egyetlen ember életének egy hosszabb vagy nagyobb állomását sem, és bár befolyásolhatja azt, de semmiképp sem irányíthatja. Céлом a nagykőrösi évek olyan szemléletű bemutatása, amely során Arany személyét műveitől kissé távolabb helyezve a gondolkodó, írásában másik arcát mutató költőt mutathassam be a korabeli magánlevelezései tükrében. Ebben leginkább a költő életét és műveit roppant körültekintően feldolgozó kritikai kiadások voltak hasznomra, melyek szükségszerűsége vitathatatlan, illetve azok a pontos forrásközléseken túl végtelen szintetizálásra adnak lehetőséget. A levelek címzettjei, gyakorisága és tartalma mind rámutatnak a költő azon életszakaszára, mikor is egy új városban, új célokkal megbirkózva kellett helytállnia nem csupán férjként vagy apaként, hanem a nemzetet úgy szolgálva, hogy a nyílt rebellió mindenfajta eszköze és megnyilvánulása a legsúlyosabb büntetést vonhatta maga után. De Arany megtalálta ennek is a módját, így sorait újra értelmezve a XIX. század országos eseményeinek hű bemutatójává válhat az „Alföld szívének” miliője, így Arany városa: Nagykőrös és annak feledhetetlen irodalmi világa.

Kulcsszavak: Arany János; nagykőrösi évek levelezése; XIX. századi korszellem

Bevezetés

Arany János szellemének és hagyatékának kutatása folyamatos, melynek oka, hogy a XXI. század emberét egyre inkább foglalkoztatja nem csupán a XIX. század mindennapjainak világa, hanem egyfajta nosztalgiával vegyes érzélemmel tekint az egykori Magyar Királyság – bár korlátok és keretek közé szorított – életére és népeinek sokaságára. Ebben, a sokszor túlrealizált, már-már idillikus környezetben képzeljük el nem csupán Aranyt és kortársait, hanem a nemzet működését, a pozsonyi országgyűlés reformjait, 1848 tavaszát, a kíméletlen és oly nagy árral fizetett szabadságharcot, majd Julius Jacob von Haynau (1786–1853) és Alexander von Bach (1813–1893) rémuralmait, még végül a „szárba szökken reformkor virága” a kiegyezést követően hajtotta első virágait. Arany János e multikulturális és historikus sokaságban találta magát, melyben változások mutatkoztak, így a magyar társadalom strukturális átrendeződésében – melyre a „közép-középkor” óta

vártunk –, hirtelen repedések és törések mutatkoztak. Ezen „nyíló virág” alapját és későbbi elmúlását a költő igen szemléletesen írta meg az 1850. március 19-én kelt *Letésem a lantot* című művében: „Ha a fa élte megszakad, / Egy percig éli túl virága.” Bár e műben a költőt melankóliába süllyedve látjuk, melyet tovább erősít a záró soraival is: „Oda vagy, érzem, oda vagy / Oh lelkem ifjúsága!” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 104). De nem szabad elfelednünk, hogy ezt követően bő egy év múlva új korszak köszönt be nem csupán a költő életében, hanem egyben a magyar irodalomtörténetben is, hiszen Arany balladaköltészete a nagykőrösi évek során bontakozott ki. 1848-ban, komorságának okát adó időszakában a költő életének egy előre vetülését fedezhetjük fel *Az Alföld népéhez* című művében: „Mely most az alföldön buján hajt annyira” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 46), mely sorral párhuzamot vélhetünk felfedezni a „ballada Shakespeare”-jének alkotásaival. De Arany életművével egybe forrasztja az olykor sajnálatos változásokat és közelebb hozza a XIX. század mindennapjait, így egy csapásra valóságos, kézzel fogható emberként tekinthetünk rá, nem csupán egy idillikus, eszményi példaképként. A köz megszólításával és annak nevelésével a poéta nem az elérhetetlen fellegek sokszor önmaguk által piedesztálra emelt nagyjaként és a nemzet sorsának rugójaként kell látnunk, hanem az egyszerű ember életét tükröző, boldogság és szomorúság érzékeny mérlegén saját lelkét mérő embert, aki adottságai és kitartása révén válhatott a nemzet koszorús költőjévé. Nem kiváltságos születésű, nem vagyonos háttérű, nem „bíborból való”, de mégis alkot, mint 1877. augusztus 9-én keltezett, már őszbe forduló fejjel *Meddő órán* című versében fogalmaz: „Itt vagy amott csillagok röppennek: / Gondolatim is úgy jönnek-mennek.” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 401). A számunkra eme oly sokszor „túlárnyalt és túlszínezett” korszakban Arany biztos pont, hiszen munkája révén nem szorítkozik pusztán a társadalmi feszültségek fenntartásához, hanem egyben alternatívát is nyújt számunkra, hiszen ok-okozati összefüggésekben írja meg balladáit, melyek alapja nem csupán képzeletének szárnyalása, hanem a mindennapok, melyből mi is meríthetünk. A megélt események mind hatással voltak lelkére – mely igaz kell legyen mindenkire –, de Arany nem csupán versben fejezte ki magát, hiszen ő nem csak poéta volt, hanem elsősorban férj, apa és tanár. A nevelés kiforrottsága így nem csupán hagyatékában, hanem magánéletében is tetten érhető, melynek egyik leginkább hű képét levelezései adják a számunkra. Mivel új korszak, új élet, az ezzel járó új helyszín és azok emberei markánsan befolyásolták Arany életét, így levelezéseit kellő kritikával kell vennünk, hiszen mindannyiunk életében vannak hullámvölgyek, amelyek során hajlamosabbak vagyunk pesszimiztábban látni a világot és abban az önmagunk helyzetét és szerepét. Arany sincs ezzel másként, hiszen az egyszerű nép gyermeke, aki bár nem a Petőfire oly jellemző népies stílust képviseli, mégis érthető módon kommunikál a XXI. század emberével is. Ennek fényében pillanatnyi hangulatváltozásait nem szabad aláhúznunk és azt kiemelve fő gondolatának tartanunk, hiszen életének nagyobb egységeit vizsgálva láthatjuk meg lelke és a gondolatai működésének igazi arcát, mely igaz kell, hogy legyen nemzetünk korára, a XIX. század eseményeire és valamennyi népére egyaránt. A teljesség igénye nélkül jelen munkámban Arany irodalmi vonatkozású műveit mellőzve szeretném feltárni a XIX. század korszellemét, melynek véleményem szerint a leghitelesebb „lenyomata” a költő levelezései.

A Nagykőrösre érkezés előzményei

Arany életének egyik nagy törése volt az 1848-as eszmék vérbe tiprása. Ezzel úgy érezte, hogy küzdelme hiábavaló volt, de lelke mégis küzdött ez ellen. A nagykőrösi évek alatt írt verseinek részleteit egyfajta metaforaként értelmezve így olvashatjuk az 1854-ben pontos dátum nélküli keltezésű Reg és Est művében lelkének harcát: „Ah, az est! / Bágyad akkor elme, test; / Hazaszáll a megtört lélek; / Nó a lombárny... félek, félek.” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 255), még 1856. júniusában kelt Szondi két apródjában így fogalmaz: „Bár álgyugolyótul megtört ina, térde! / Én láttam e harcot!... Azonban elég” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 298). Láthatjuk, hogy eme harcokról egyre „finomodik” Arany véleménye, lelke egyfajta lassú belenyugvási folyamatot ír le, de megpihenést nem, hiszen '48 szelleme örök Arany szívében.

A harcokban elesettek emléke kísérti a költőt, melyet tetéz, hogy munkáját bár lelkiismerettel, de számára nem igazi megelégedéssel végzi. Háttérbe szorítja „poéta vénájának lüktetését”, nem lehet nyílt véleménye, így béklyóitól szabadulnia nehéz a „krisztusi korban” lévő költőnek. De nem csak őt sújtja, '48 szelének későbbi vihara”, hiszen Nagykőrös is kivette részét Kossuth hívó beszédének tárgyából, melynek példája, hogy az 1847–1848-as tanév a református gimnáziumban 222 fővel indulhatott, addigra a tanulók létszáma egy év múlva már csupán 102 volt (Benkó, 1897, p. 1). Az egész nemzet gyászolta az elesett ifjainkat, és bár tagadhatatlanul hősök voltak, akik a katedra szentélyét szabad elhatározásukból a harcok poklára cserélték, de emléküket az 1849-et követő rémuralom tiporni szándékozta. De Arannyal és a magyar irodalom más jeleseivel ez nem sikerült, hiába lett oda Petőfi, hiába volt Világos, az iskoláknak előre kellett tekinteniük, melyről Szilágyi Sándor (1827–1899) történészprofesszor, a nagykőrösi „Nagy tanári kar” tagja 1896. március 16-án kelt levelében így fogalmazott Ádám Gerzson (1832–1906) irodalomtörténésznek: „Hogy a jelenért semmit sem lehetett tenni, az bizonyos volt. Megpróbálták a conservatívek; minden kísérletük meddő maradt. De legalább a jövőt kell megmenteni; azt a fiatal nemzedéket, mely az iskolákat járta, úgy nevelni, hogy a jövő eseményei készen találják. Ennek meg volt a lehetősége.” (Ádám & Joó, 1896, pp. VI-VII). Így gondolkodtak a XIX. századi híres nagykőrösi pedagógusok, akiket Arany természetesen ismert és akikkel egyet is értett. 1850. április 7-én az egyháztanács megválasztotta Mentovich Ferencet (1819–1879) a költészet és szónoklat tanszékére, akinek közbenjárása kiemelkedő volt Arany Nagykőrösre hívásához. Az új évtized új szigorításokat hozott, így az abszolút kormány az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich, azaz az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetére vonatkozó szabályzat elfogadásával és hazánkra való kiterjesztésével új, de egyben nehezebb helyzetbe sodorta a protestáns iskolákat. Leo von Thun-Hohenstein (1811–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződő oktatási reform követelményei szerint a 8 osztályos gimnáziumokban legalább 12 tanárnak kellett az oktatásban részt vennie. Ezen többletkiadások, tetézve az 1848–1849-es veszteséget, igen kíméletlenek voltak, melyet sok iskola nehezen vagy egyáltalán nem tudott teljesíteni, így el is veszíthették a nyilvánossági jogukat. A kor álláspontját és megoldását Benkó (1897) művében így összegezte: „S midőn Nagy-Kőrös elhatározta, hogy intézetét, mely a mohácsi vész óta a magyar kulturának századokon át annyi szolgálatot tett, nem adja föl s nem engedi kis «partikulá»-vá sülyedni:

«Künn az országban volt nagy felzúdulás e törekvés miatt: a protestáns egyház ellen elkövetett árulásnak vették azt, mert abban a solidaritásnak megtagadását látták». A közel jövő azonban csakhamar igazolta Nagy-Kőrös eljárását, mert példáját követte a régi «alma mater»: Debreczen, s alig egy két kivétellel a többi protestáns iskola is.” (Benkó, 1897, p. 3). 1850. december 1-én az egyháztanács egyértelmű döntést hozott, így az „iskoláját lejjebb nem szállítja, hanem minden lehető áldozatra kész.” (Benkó, 1897, p. 4). Ehhez a szükséges „pénzmagot” az 1851. augusztus 25-én hozott egyházkerületi határozat alapján iskolai közpénztárból el is különítették, így a 10 fős tantestületbe jó szívvel vártak további két pedagógust. Az 1851–1852. évi tanév indulása ennek ellenére nem zajlott zökkenőmentesen, ugyanis Tóth József (1823–1908) tanár Debreczenbe kapott meghívást, továbbá közvetlen utódja, Varga (Vargha) János (1798–1850 után) is „másnemű alkalmazást talált”, így Szász Károly (1829–1905) szívélyességéből átvette a mathesis, azaz a matematika tanítását, így a magyar irodalom tanítására meghívhatták Arany Jánost. Mindezt összegezve látnunk kell, hogy Arany élete a Nagykőrösre érkezését követően igen nagy fordulatokat vett, hiszen a kor magyar társadalmá, az irodalom megítélése, az anyagi helyzetének ingadozása, családjának biztosítása és munkásságának elismerése mind hatott és irányította a költözés felé, melyet levelei is hűen tükröznek.

Világostól a „víg szilveszterig”, avagy az 1849. augusztus 13-a és 1850. december 31-e közötti levelezések története

A korszakot jól mutatja, hogy Arany igencsak nagyszámú levelezésének „megcsappanását” láthatjuk közvetlenül a világosi fegyverletételt követően. Világos előtt 1849. július 27-i keltezéssel így ír Gondol Dániel (1815–1891) műfordító, esztéta Szegedről a poétának: „... nem igen lehet vérmes reményünk a körülmények jobbra fordultán. ... ha a kormány veszedelme nem egy volna a hazáéval, akkor azt mondanám: vigye a manó, ha tuskó is van a polczon, azért a haza és nemzet áll és állni fog, de most barátom, ilyeneket látva, nem csoda, ha az optimista is pessimistává válik.” (Keresztury, 1975, p. 264).

1. kép: Gondol Dániel (1815–1891) 1865-ben készült műtermi portréja Schrecker Ignác (1834–1888) után

Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, leltári szám: 040549.

Aranytól ezen levél előzménye – mely feltehetőleg Nagyszalontán 1849. július 22-én kelt – sajnos elveszett, de tartalma ismert, hiszen ebben Arany kéri, hogy Gondol értesítse Szemere Bertalant (1812–1869), hazánk második miniszterelnökét, hogy a Népszabadság szerkesztését nem tudja vállalni, mert az nagyon elvonná a figyelmét a költészettől. Emel-

lett Arany aggódik, hogy ettől függetlenül a fogalmazói állása megmarad-e, melyből láthatjuk, hogyan vívódik, de a végletekig kitart '48 eszméi mellett. Világos után csupán egy levélváltást találunk, melyben Arany Nagy Ignác (1810–1854) írónak, költőnek ír 1849. november 15. utáni keltezéssel Nagyszalontáról, érdeklődve, tudna-e esetleg tiszteletdíjat biztosítani neki. Nagy Ignác válasza Pestről 1849. december 13-i keltezéssel igen melankóliába forduló, de reménykedő: „Oda vagyunk visszavetve, hol a boldogult Regélő idejében voltunk, sőt talán még annál is hátrább. De azért ne hagyuk el magunkat, tegyünk, mit tehetünk szépirodalmunk emelésére.” (Keresztury, 1975, pp. 265-266). Ezen megritkult számú levelezések kiváltképp feltűnően kevésnek bizonyulnak, ha figyelembe vesszük, hogy 1849 teljes évében 13 levelet küldtek Aranyak, amelyre válaszul a költő 21 darabot „engedett ki a tollából”.

2. kép: Nagy Ignác (1810–1854) 1844-ben készült képmása Barabás Miklós (1810–1898) után

Forrás: Piarista Múzeum, leltári szám: 2015.285.1.P.

1850-ben Aranytól 27 érkező és 28 elküldött levél maradt az utókorra, mely darabszámokon láthatjuk, hogy Arany „kezd nyitni a világ felé”, a forradalom és szabadságharc okozta lelki törését lassan kezdi feledni, de lelke mélyén haláláig kíséri „'48 szelleme”, hiszen 1882. október 15-én a budapesti Petőfi téren a Petőfi szobor avatásakor hűlt meg, mely miatt egy hét múlva örökre letette tollát és Arany lelke megtért a teremtőjéhez. Szilágyi István (1819–1897) író Szigethen 1850. január 4-én kelt levelében kétségbeesve érdeklődött, így rögtön a címzés után: „Magadtól kell meg tudakolnom: éltek-e, s hogy? Több levelet küldtem Szalontára, s többekhez; egy sem, s egyszersem küldött kérdéseimre feleletet. Balgatagság volna e[z]i[dőszerint] többet tudni akarnom mint, a mi szivemet, lelke-met egyelőre kielégíti. Ne ütközzél tehát meg e csak néhány sorban [!]; de szólj, irj, bár csak ennyit s én nyugott leszek.” (Keresztury, 1975, p. 267).

3. kép: Szilágyi István (1819–1897) portréja 1864-ből Rusz Károly (1811–1899) után

Forrás: Szöllősi, 1864, p. 261.

Arany 1850. január 19-i keltezésű válaszlevele nem késlekedett Szalontáról, mely igen rövidre és a költő sajátos szókincsét mutatva ugyan, de „katonásra” sikerült: „Leveledet vettem s jól esett tapasztalnom, hogy még van ember ki rólam emlékezik. Azonban tőlem körülményes választ ne várj, mert a körülmények nem engedik. Annyit irhatok, hogy egészség és levegő dolgában nem szűkölködünk.” (Keresztury, 1975, p. 268). Ezt követően nem sokkal Arany megemlékezik Petőfiről Emléklapra című versével, melyre Petőfi özvegye, Szendrey Júlia (1828–1868) Pestről február végén kelt levélben válaszol, mely megható sorokban kitűnik az özvegy fogékonysága a magyar nyelv ápolására és a költészetre: „Kora veszteség hervasztá le e koszorú minden levelét. ... Jól mondod, hogy szíved kiáradt könyűitől nehezzé vált az emlékjel. ... A nemzet szívéről beszélsz! Tartósabb helyet keress, mely szilárdabban őrizheti meg az emlékezetet. ... És sujthatna-e keményebben a büntetés istene, mintha majd gyermektelenül kellene eltölteni aggságunk rideg napjait, miután hazátlanul sírtuk el ifjúságunkat?...” (Keresztury, 1975, pp. 269-270). A költő és az özvegy levelezése itt megszakad, hiszen ezen szomorú – bár Szendrey Júlia szemszögéből érthető – sorokra nehéz szavakat találni. Petőfiné így kezdi utolsó bekezdését Aranyhoz szóló levelében: „Isten veled, hű barátom!”, mely, ha nem is volna ellentmondást nem tűrő kijelentés, P-né – mint ahogy aláírta leveleit – utolsó mondatát így zárja: „... ha nem elégszel meg önnön fájdalomiddal, szaggasd le ismét tompa egykedvűségem kérgét, hogy ajkaimra áradván a keserűség, elmondjam neked az emlékezet s a reménytelenség véres gyötrelmeit.” (Keresztury, 1975, p. 270).

4. kép: Szendrey Júlia (1828–1868) litográfiája 1848-ból Barabás Miklós (1810–1898) után

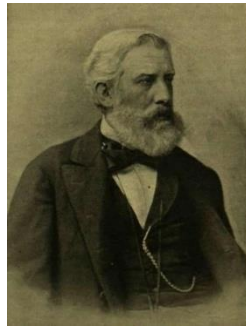

Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, leltári szám: RD21561.

Arany elnémult, nem tudhatjuk, egyetért-e az özvegygel, de abban biztosak lehetünk, hogy nem csupán Szendrey Júlia érezte a „reménytelenség véres gyötrelmeit”. Erre bizonyíték, hogy legközelebb csak 1850. március 20-i keltezéssel ír levelet Arany Szilágyi Sándornak (1827–1899) egy elvesztett levele kapcsán. Irányába barátsága újra „fellángol”, levelezésük egyre sűrűbb, melynek egyik oka, hogy Szilágyi verset kér Aranytól a március 15-én induló Magyar Emléklapok című történelmi és szépirodalmi folyóiratba. Ezen kezdeményezés „tiszavirág életűnek” bizonyult, hiszen az önkényuralom hamvában eltiporta a megjelenést rögtön az indulás évében. Arany mégis „fanyar módon” lelkes, hiszen válaszában így fogalmaz: „... örömebb irok minden díj nélkül, s vigasztalom magamat azzal,

hogy nem képes irodalmunk jelenleg díjt fizetni.” (Keresztury, 1975, p. 271). Ihlete, ambíció kezdenek visszatérni, de belátja Arany, a megélhetését kipótolni nem tudja az irodalomba fektetett bizalmával és munkájával. Végül Szilágyi, ha nem is fényesen, de némi anyagi ellenszolgáltatást küld Aranyra, még válaszul várva kifejti 1850. április 5-én Pesten kelt levelében: „... tehetsége szerint díjaznék egy nagyobb szerű eposzt is.” (Keresztury, 1975, p. 272).

5. kép: Szilágyi Sándor (1827–1899) portréja 1897-ben Ellinger Ede (1846 k.–1911) után

Forrás: Nagy, 1897, p. 413.

Végül Arany 1850. május 7-én Szalontáról így kezdte válaszlevelét: „Katalin vége itt van.”, melyet Szilágyi 1850. május 15-én (?) Pesten kelt levele szerint külön kiadásban is megjelentetne (Keresztury, 1975, pp. 275-276). Itt Szilágyival bő negyed évre megszakadt a kapcsolat, ellenben Arany élénk levelezést folytatott Jókai Mórral (1825–1904) és Tompa Mihállyal (1817–1868).

6. kép: Jókai Mór (1825–1904) műtermi portréja 1865-ből Schrecker Ignác (1834–1888) után

Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, leltári szám: 040537.

Előbbi Arany korábban, 1848. április 22-i keltezésű elveszett levelében kereste meg és bár barátságuk ugyan nem szakadt meg, de az események viharában a kapcsolattartás elmaradt. Most Arany ezt pótolta, és milyen stílusosan 1850. május 7-én Szalontáról írt levelében: „És te Sajó! ezen pár sort hozzád intézem. Hogy élsz, fiú? Krixkraxolhatnál valamit nekem, és nem válaszolnék, vagy kellő ildommal.” (Keresztury, 1975, p. 276), amely jól tükrözi Arany bohém oldalát, illetve humorának sajátos jegyeit, hiszen a „fiú”, akinek ír, csupán 8 évvel fiatalabb nála és aki vele együtt megjárta „'48 szárba szökkenését, vi-rágzását és elnyílását” egyaránt.

7. kép: Tompa Mihály (1817–1868) 1847-es grafikája Barabás Miklós (1810–1898) után

Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, leltári szám: RD22509.

Közben annak ellenére, hogy sohasem találkoztak, Arany és Tompa barátsága egyre mélyül, melyet bizonyít, hogy a két költő a mindennapi gondolataikat is megosztja egymással. Eközben Lévay József (1825–1918) költő és műfordító – aki élete során nem csupán 1848, 1867, hanem 1914 eseményeit is megélte – így írt 1850. május 27-i keltezéssel Pestről Aranynak elkeseredésében: „Oda jutottunk, hogy az irodalom, mint a kutyák közé vetett koncz, marakodó, aljas nép körmei közt hurczoltatik a porban. Szamarakká teremtett iparlovagok, szemtelen charlatánok és tányérnyalók tömik zseböket judási pénzel, [!] s a megcsalt közönség filléreivel. Örökre megundorodnál, ha így közelről látnád ez embereket, milly gyalázatosan áskálódnak egymás ellen, mikép igyekszik megbuktatni a gonosz a gonoszt, hogy egyedül hizlalhassa magát a hatalmasok váluja mellett... Pukkadjon meg...” (Keresztury, 1975, pp. 276-277). A „paprikás” hangvétellű levélben Lévay egyértelmű célzással mutat rá Szilágyi Sándor vélt hibáira, sőt, véleményét nem is próbálja puhítani, így képzelhetjük, milyen megrökönyödéssel olvasta Arany a neki címzett levelek egyik „legvitriolosabb” írását: „Ismered-e te azon gyönyörű mákvirágot, ki az általad is gyámolított Emléklapok élén áll!? Oh hiszen az a gyönyörű fiu, sűrűn termi a könyveket, mint a haszontalan gombát a szemétdomb ... Csakhogy árnyékszékbe kellene dobni minden férczeletét magával együtt ... Ez az ember, kinek ifju arcza alól megrögzött rossz lélek leskelődik ... A ficzkó örökké Sajóval czimborál s némelly irodalmi gazt bizonyosan együtt kapargatnak. Soha nem gondoltam, hogy az a mély költői érzelmű kálvinista gyerek illy átkozott apostata birjon lenni.” (Keresztury, 1975, p. 277).

8. kép: Lévay József (1825–1918) portréja 1881-ből Pollák Zsigmond (1837–1912) után

Forrás: Szász, 1881, p. 65.

Arany természetesen nem bírta elviselni, hogy Jókairól, a barátjáról, ilyen véleményt nyilvánítsanak ki, pláne neki. Léway itt nem állt meg, így folytatta: „Illy emberek okozzák aztán, hogy a hatalom vas körme naponkint erősen szoritja a magyar sajtót ... Irodalmunkat nem fogjuk azon fertőben hagyni hova ezen becstelen nadályok vonták. Nehez ugyan magyar lapra engedélyt nyerni; de reményünk van, hogy, egy tervben levő vállalattal a Sz[ilágyi] féle fölületességet és pénzhajhászatot meg fogjuk akaszthatni.” (Keresztury, 1975, pp. 277-278). Léway nem akarta meglátni azon tényt, hogy a Magyar Emléklapok megjelenését mennyire korlátozta az elnyomó hatalom, valamint, hogy soraival Arany lelkét is bántotta. Ezen levélre Arany nem is válaszolt, annak ellenére, hogy annak szerzőjét barátjaként tisztelte. Mégis jól mutatja, hogy Léway kereste Aranyt, legközelebb ugyan bő egy évvel később az 1851. augusztus 3-i, majd 1852. július 10-i keltezésű levelében, melyekre Arany csak 1852. július 13-án válaszolt, így a fent nevezett Szilágyi Sándort és Jókai Mórt is becsmérő levél keltezését követő bő két év múlva! Ezen tényre joggal mondhatjuk, hogy Arany igencsak zokon vehette Léway meggondolatlan sorait, de végeredményben úgy kell látnunk, hogy megbocsátott neki további levelezéseiket alapul véve. Az év júniusa és júliusa Arany számára a Tompával való levelezésével telik, mellette Bangó Pető (Péter) (1824–1853) ügyvéd és költő Aradról Arany Jánoshoz című verssel lepte meg a poétát 1850. július 5-i keltezéssel. Bangó művét így kezdi és zárja: „S szólj, merre vagy, mondd, hol keresselek, / Hová sodortak a szilaj szelek?!” (Keresztury, 1975, pp. 281-282), melyre Arany részéről – vélhetően szerénysége miatt – nem maradt fent válasz. Ezen barátságot mutató, korábbról csupán egy levél adatai találhatóak meg, ugyanis az Arany által írt 1848. november 19-e körül keltezett levél elveszett, de annyit biztosan tudunk, hogy az Erdély című, 1848 novemberében írt versét abban küldte meg a költő Bangó újságjába, az Arad számára. A kötet általi halálra ítélt ügyvéd és költő harcos ifjú bár kegyelmet kapott, de életének fonala idejekorán elszakadt. Nagy Ignác ugyanezen időben újfent írt a költőnek 1850. július 20-i Pesten kelt levelében, amelyben nem csupán 10 pengő forint elmaradását szeretné törleszteni Arany felé, hanem megemlíti, hogy „Lapom most is gyöngé lábakon áll, azonkül minduntalan bizonyos üldözésnek vagyok kitétetve. Legközelebb a ‚Zugba veled tenta toll‘ című vers miatt haditörvényszék előtt izzadtam.” (Keresztury, 1975, p. 283). Nagy 1849. november 15-től haláláig (1854) szerkesztette és adta közre a Hölgyfutár című lapját, melynek rövid szünetelését szintén egy törvényszéki idézet – Tóth Kálmán (1831–1881) Huszár család című verse – miatt három havi börtönre ítélték, de szerencséjére egy hét múlva újra szabad ember volt (már amennyire szabad lehetett bárki is ebben az időszakban). Ezzel kapcsolatban Tompa 1850. július 27-én így ír Aranynak szintén Nagy fent nevezett verse kapcsán: „... a verset Tormási alairással mondják lenni; most felhánytam a Holgyfutár’ hetedik faluból előhozott példányait; hogy lassám: minő hangulatu az a vers, mellyért az irót vagy szerkesztőt haditörvényszék elébe állítják; és kepzeld boszúsagomat: nem lelem! akkor eszrevetel nélkül atfutottak rajta szemeim; vagy a mi meg valóbszinű, nem is olvastam; mert barátom! nem tagadom, megvan bennem az a gyöngeség: hogy először megnézem, minő név vagy jegy áll a vers alatt? Mert az istennyila győzné ezt a sok mindenféle historiát átolvasni, mi most vers nevezet alatt nyomatik.” (Keresztury, 1975, pp. 284-285). Az „ízes” kritika mellett Tompa élcelődik is utóiratában, melyben így fogalmaz saját írásképéről: „tollam a genialitasig rossz volt, azért

a szörnyű karmolás”. A kor szelleme hasonlít napjainkhoz, hiszen eleink, bármely nevesek is voltak nyelvünk művelőiként, olykor festéket nem tűrő kifejezéseket használtak, példának okáért a fent nevezett levélben, melyet Tompa szintén a stílus eszközével finomított a neki tulajdonított versről: „az enyémnek gondolnád; komolyan megtudnék érette nehezeltetni. Berec írta b-sza meg!” (Keresztury, 1975, p. 285), azaz Berecz Károly (1821–1901) ügyvédnek és költőnek kell tulajdonítanunk a Kelemér aláírású Muszkajárás című művet. Ezt követően Arany újra, intenzívebben levelez Szilágyi Sándorral, így 1850. augusztus 19-én Salontán kelt levelében így ír a költő barátjának: „Katalin külön kiadásában[,] meg nem egyezni okom van. Isten önnel s minden szentei.”, majd következő, augusztus 31-én kelt levelében így kezdi Arany: „Katalint vettem. Ha megvan, megvan. Legalább a csinos forma vígasztal.” (Keresztury, 1975, p. 286). A válaszokat sajnos nem találjuk a kritikai kötetben, mivel azok vagy elvesztek, vagy nem is léteztek. Szilágyi ezt követő első levele is csupán szeptember 15. előtti keltezésű, melyben kéri Aranyt, hogy ne közölje A honvéd özvegye című versét, mert ezzel megbántaná Szendrey Júliát. Petőfi özvegye ugyanis 1850. július 20-án Horvát Árpád (1820–1894) történésznek írt levelében kérte, hogy az látogassa meg. Júlia egy rejtélyes csomagot szeretett volna átadni Horvátnak, aki azt az özvegy kérése el kell volna, hogy égesse, ha ő nem tért volna vissza két hét múlva. Erre a történész egy hajfürtöt kért emlékebe, még az özvegy így válaszolt hajába tűrva: „Azt nem teszem, mert ilyen emléket osztogatni sohasem volt szokásom. Hanem ha akarja, ez mind az öné lehet.” (Szinyeyi, 1905, p. 1029). Másnap, 1850. július 21-én titokban megházasodtak. Ezt követően az országos felháborodással egy időben írta Arany a fent említett versét, melyet igen markánsan, Shakespeare Hamletjéből idézve kezdett: „... Gyarlóság, asszony a neved! / Csak egy rövid hó: még a gyász-cipő sem / Szakadt el, melyben könnyé olvadt / Niobeként kísérte ki szegény / Atyám holttestét: s im ő, éppen ő / Férjhez megyen...”, majd később így fogalmaz a költő, még erőteljesebben: „Eldobtad a tiszteletes gyászt, / Korán vetéd el azt, korán... / Annyi reményért, mely csalárd lón, / És annyi esztelen hitért, / Szerelmemért, mely végtelen volt... / És íme most itt van: mit ért! / Él boldogul... ez könnyű annak, / Ki, mint te, oly hamar feled...” (Keresztury & Keresztury, 1973, pp. 113-117). Végül Arany ezen verse Szendrey Júlia halálát követően kerekén 20 évvel később, 1888-ban jelent meg, mikor már maga a szerző is örök nyugalomba tért. Ezzel kapcsolatban Arany Szilágyinak 1850. szeptember 15-i keltezéssel válaszolt, melyben szűken, el-lentmondást nem tűrően reagált a verse megjelenésének intelmére: „Hogy a be küldött egyik dolgozattal sérteni még most nem akarok, arra fő okom nem az, a mit kegyed gondol. Biographiát akarok írni s adatokra lévén szükségem, nem akarom az azok megszerzésére vezető legjobb utat elzárni magam előtt. Ezt azon impressio alatt, mikor a verset irtam s beküldtem, feledém vala. Ennyi az egész; bár a másik hatást sem tagadom.” (Keresztury, 1975, p. 288). Eközben Nagy Ignác értesíti Aranyt szeptember 23-i keltezéssel, hogy szerkesztői munkássága miatt tíz napra elzárták. Szilágyival közben kiadásai kapcsán értekeznek, még október 21-én így fakad ki Arany a kor irodalmának színvonaláról: „Tisztelet a jóknak, de azon tehetség, sőt studium nélküli elbizakodott ficzkókat, kik, csak úgy odavetve (mint T[ompa]. írja valahol) költőnek czimezik becses uri magukat, orron kell ütni. Ezzel nem ártunk sőt használunk az ügynek.” (Keresztury, 1975, p. 293), mely érzület igen szokatlan Aranytól, de a korszak igen korlátozott irodalmi működése ellenére is kiugróan

sokan szerettek volna poéta babérokra törni. Arany szívén viseli Petőfi barátját, akiről így ír tovább Szilágyinak: „Mondja meg kegyed Szásznak, nagyon jól esett, hogy akadt valaki, rajtam kívül, ki szegény P[etőfi]ről megemlékezett. Bizony isten, már azt kezdtem hinni hogy P. csak az én privát-költőm volt, hogy már senkinek sem jut eszébe!” (Keresztury, 1975, p. 294). Itt Arany Szász Károly későbbi nagykőrösi tanártársára gondol, aki Petőfire Hallom dalaidat című versében emlékezik. Tompa hosszabb, csapongó levelet írt a költőnek október 27-i keltezéssel, melyben házának rajzától, Arany pipázási szokásáig bezárólag sok témára, egyben az irodalom hazai hányatott helyzetére is kitér: „Soha nem láttam annyi és szemetet az irodalomban kivált a költőiben, mint jelenleg van! mezítlábos kamaszok hanczúlnak, honn érezve magokat; a jól mivelt téreken. Hova fog ez vezetni? Vagy odajutottunk s estünk vissza: hogy minden idétlen gagyogás érdem, mivel magyarul van? szomorú volna!”, tovább folytatva pedig Szilágyiról is képet fest: „Szilágyira nézve azt írom neked: én sem ösmerem, nem láttam soha, mint te; de némely ösmerőseitől azt hallom, hogy ez egy igen haszontalan frater, minden szilárdság és elv nélkül. Illyen ember kezében vagyunk barátom! azért a nyomorú néhány forintért, és mert az ő kezében van jelenleg az ugy szolván egyetlen irodalmi tér. Szomorú állapot! ... Különben is Pazar, könnyelmű ember Sz[ilágyi]. illyentől ne várj méltányos díjt. Bizony kár hogy a gyönyörű Katalinnal ilyen ember kaczérkodik.” Aranynak ennek ellenére személyesen is ismernie kellett Szilágyit, hiszen a debreceni kollégiumban tanulótársak voltak. Tompa levele végén megemlíti a honvéd költőt, mutatva, hogy nem tud Petőfi emlékétől elvonatkoztatni: „Él-e? meghalt-e? igaz-e hogy Pestre készül? sat. Ha te nem tudsz róla, ugy senki sem tud, mert ha él: azon részén el az országnak. Szinte a mesével határos a mit neje magaviseletéről, férjhez meneteléről sat. beszélnek írnak.” (Keresztury, 1975, pp. 296-297). Arany erre közel egy hónap múlva válaszolt november 20-i keltezéssel, melyre oly igaz Tompa fent nevezett levele, mely így kezdődik: „Ha meggondolom: hogy te kilencvenkilencz esztendeig nem szoktál az én leveleimre válaszolni, nekem pedig harmadnap is nehéz, ha soraid vetele után hozzád nem irhatok...” (Keresztury, 1975, p. 294), de Arany végre írt, és bár elveszett a levél, de a tartalma ismert: „Olyanok ők ketten, mint az acél és a kova. Tompa, mint a jó kova, az acél ütésére nyomban szikrát vet, azaz rögtön válaszol, Arany azonban fél, hogy a kova a sok ütés miatt elkopik.”, továbbá a humoros hasonlat mellett a kor egyik kedvelt beszédtemáját csak így lehet jellemezni: „Petőfinéről sok mindent beszélnek...” (Keresztury, 1975, pp. 301-302). Mindeközben Arany sem volt tétlen, hiszen Kertbeny Károly (1824–1882) költő és műfordító október 28-án kelt lipcsei német nyelvű levelét megkapta, melyre Arany a szokásához és a „kova tulajdonságához” híven csak december 23-án (?) válaszolt elveszett levelében, hogy „honnan veszi, hogy Petőfi Párisban él? Idehaza csak azt tudják, hogy eltűnt.”, továbbá a műveinek kiadása kapcsán érdeklődik a szalontai poéta (Keresztury, 1975, p. 310).

9. kép: Kertbeny Károly (1824–1882) 1880 körüli fényképe

Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, leltári szám: 10831-39284.

Az év november elejére Arany tréfálkozó, hangulata optimista, Jókainak írt, töredékben fennmaradt levelében így fogalmazott: „Megjárnám aztán, ha te meg képemet rajzoltatnád cikkem fölé, s valami pajkos aláírást választanál hozzá a – szakácskönyvből! De ám így ne tréfálj!” (Keresztury, 1975, p. 300). Garay János (1812–1853) költőnek november 28-i levelében így összegzi életét és helyzetének némi stabilizálódását: „Megvontam, barátom, magamat az Imperium ez ismeretlen zugában, hol csendesen éldegélek napról napra, engem se bánt senki, én se bántok senkit. Egy házacskát vettem, melly másnak ugyan kényelmetlen volna, de én megférek benne – hiszen egykor majd szűkebbel is be kell érnem.” (Keresztury, 1975, p. 303), mely sorokban kitűnik, hogy Arany elégedett, alkot, mindene megvan, de látnunk kell a fogalmazásának „árnyalatait” is: „de én megférek benne”, azaz családját nem említi, pedig jövőjükre biztosan gondolt a költő.

10. kép: Garay János (1812–1853) portréja 1881-es megjelenése Pollák Zsigmond (1837–1912) után

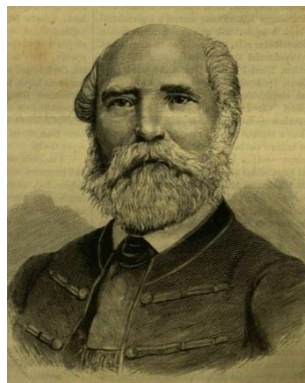

Forrás: Szász, 1881, p. 563.

Mindeközben Tompával utolsó levélváltásuk óta eltelt tíz nap. 1850. november 30-át írunk, mikor is érkezett a válasz Kelemérről. Láthatjuk, hogy a korabeli levelezések meglehetősen gyorsan fordultak, így „gátat” a kommunikációban csupán a válaszírások késlekedése szabhatott. Tompa Petőfi özvegyéről még lesújtóbban szól, már-már a legrosszabb gondolatokkal: „Még egyszer vissza térve Sándorra: neje vagy volt neje csakugyan egy semmire való persóna, én is annyi mindent hallottam róla, hogy ha 1/100 igaz: nem méltó az életre; most Petőfi Júlia névvel lépett fel a Pesti Naplóban. Ír pedig rémségesen nőies

dolgokat: egy huszár a jászolhoz köti hűtlen kedveset s ott leszúrja, s „megforgatván kebleben a kést: benyúlt kezével a lyukon, és a szívét kiszakítá elevenen.” Ilyen formát olvastam novellájában. Méltó hozzá e leírás. –” (Keresztury, 1975, p. 305), mely érdekes képet fest a kor erkölcsi megítéléséről és Szendrey Júlia sajátos helyzetéről. Tompa levelében később Arany Családi kör című versének nyugalma árad, mikor nejről így ír: „A mi különösen jellemezne az, hogy lármátlan jo kis csendes feleségem van, kit, tennapeste hazamenvén a faluból, leveled olvasásában elmerülve találtam...”, még Szilágyiról „foghegyről” már „vitriolosabban” fogalmaz: „én most meglehetősen vagyok vele; én küldöm a hónap elején a két verset, ő küldi nekem ugyan akkor a 10 pengőt”. Bár az anyagi stabilizálódás egyfajta békét hozott Szilágyi kapcsán Tompa lelkében, aki végül levele végén egy utóiratban így fogadkozik Aranynak sajátos humorával: „én újévtől kirom nevemet egészen.” (Keresztury, 1975, p. 309), melyet hűen teljesít. 1850 utolsó hónapja Szilágyi Istvánnal való kiadói levélváltásokkal, valamint Arany Garaynak 1850. december 28-án kelt bizakodó írásával zárul, miszerint képet kaphatunk a kor vidéki falvainak irodalom iránti fogékonyságáról Arany tolmácsolásában: „de képzeld, Szalontán! hol az emberek nem olvasnak egyebet kalendáriumnál! Adja isten, hogy minden faluba aránylag csak ennyi gyűljön.” (Keresztury, 1975, p. 312). A költő ez évi utolsó, szintén 28-án keltezett levele Gáspár János (1816–1892) tanácsosnak és tanárnak szült, mely töredékben Gáspár kéri a költőt, hogy az küldje meg számára kislánya, Julcsa szép regéjét, mellyel a kislány ismertette meg Gáspárt. A válasszal Arany elmaradt, így legközelebb Gáspár majd csak 1856. május 7-én Berlinben keltezett levelében keresi fel Aranyt, amelyben érdeklődik, hogy az akkor már nagykőrösi tanártársa, Ács Zsigmond (1824–1898) műfordító hajlandó-e Kolozsvárra menni az exegetikai teológiai, azaz vallási szövegértelmezési tanszékre? (Keresztury, 1982, p. 694). Arany ezen válaszával is elmaradt.

11. kép: Gáspár János (1816–1892) portréja 1881-ből Pollák Zsigmond (1837–1912) után

Forrás: Nagy, 1881, p. 531.

Új év, új hivatal, avagy a sorsfordító 1851-es év a levelezések tükrében

Így érkezett el 1851 éve, mely Nagykovács számára „arany betűkkel van írva”. A költő kiterjedt és meglehetősen szerteágazó levelezései miatt jelen tanulmányomban a teljesség igénye nélkül a különböző társadalmi álláspontok bemutatására törekedtem, így mellőzve Arany irodalmi kérdésekben foglalt álláspontjait. A poeta jellemzően kevésbé fog-

lalkozott ekkor a forradalom és szabadságharc szomorú emlékezetével és inkább koncentrált „talpon maradására” és megélhetésére. A költő ebben az évben további levélváltásokkal cserélt eszmét Kertbenyvel, akinek Tompának küldött levele után rögtön írt még ugyanazon napon, január 1-én. 8 nappal később már hiába volt „víg szilvesztere” Aranynak, hiszen így fakad ki Szilágyinak a Katalin műve kapcsán: „Kérlek, nézz utána hogy áll Katica, s küldj néhány pengőt, különben nem tudom hogy leszek.” (Keresztury, 1975, p. 320). Eközben a január 9-én (?) keletkezett, elveszett levele új fejezetet nyitott Arany életében, ugyanis Kovács János (1816–1906) tanár és utazó kérte Gesztről, hogy vállalja el Tisza Domonkos (1837–1856) oktatását. Ezzel Arany Szalontához közel, mindössze egy órányi járásra biztos állást találhatott, emellett anyagi helyzete is normalizálódhatott. A január 11-én kelt válaszlevél ugyan elveszett, de annak tartalma megmaradt az utókorra, hiszen szorult anyagi helyzetére való tekintettel, Arany vállalkozott az ifjú Tisza tanítására (Oláh, 2020, p. 109).

12. kép: Kovács János (1816–1906) fiatalkori ábrázolása

Forrás: Dávid, 2009, p. 18.

Ezt követően, az év első hónapjában Arany Szilágyival való kapcsolata idillikusnak tűnik, amiről 1851. január 18-án küldött levelének kezdése árulkodik: „Ideje hogy megjavítsam hát magamat s írjak. Eddig nem igen volt miről, várok azért, míg tárgyam akad, s midőn kielégítőleg válaszolhatok leveledre.”, mely mellett Arany anyagias oldala is kitűnik: „Ne kérdezd hogy miért, mert addig ki nem elégítem ujságvágyadat, míg kielégítő választ nem nyerek tőled.” (Keresztury, 1975, pp. 327-328). Arany pénzzavarral kapcsolatos aggodalmát Kovács január 19-én kelt levele némiképp enyhítette, hiszen biztosnak tűnt a geszti tanító állás. Arany január 20-án és 26-án kelt levelei Tompának, Vahot Imre (1820–1879) lapszerkesztőnek, valamint Kertbenynek szólnak, tartalmuk döntően a Toldi és a Daliás idők művekre szorítkozik. Február 1-én Szilágyi István Szigethről megígérte, hogy törleszti egy adósságát, ezúttal nem pénzbelit, hiszen így fogalmaz: „A magvakat kifeledém. De elfognak menni, még hagymák is.” (Keresztury, 1975, p. 331), utalva Arany soraira egy korábbi levélváltásukban: „De virágmag Julcsának sehol, hiába várta olly kíváncsian a köteg felbontását.” (Keresztury, 1975, p. 327). Arany szavai tükrözik Arany Juliska (1841–1865) egyszerűségét, szeretetét és az idillikus biztonság iránti vágyát, amit a virágok szimbolizáltak. Külön megemlítendő, hogy Arany szintén szerette a kertészkedést, melyet lelkesen művelt nagykőrösi otthonában is.

13. kép: Vahot Imre (1820–1879) grafikája 1851-ből Barabás Miklós (1810–1898) után

Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, leltári szám: RD23792.

Eközben Kertbeny február 4-5-i keltezésű lipcsei levelét németül küldte meg Aranyaknak, melyben így írt: „Nebenbei muß ich Ihnen gestehen, daß es mich überrascht hat, wie gut Sie deutsch schreiben; das freut mich, denn so werden Sie meine Uebersetzung auch gut verstehen.”, azaz „Mellesleg meg kell vallanom, hogy meglepett, milyen jól ír Ön németül, ennek örülök, minthogy így jól megérti majd fordításomat.” (Keresztury, 1975, p. 333, 705). A sorok tükrözik a költő egykori „küzdelmét” a német nyelvvel, melyet a kisújszálási praeceptorsága során sikerült „megtörnie” (Oláh, 2020, p. 102). Aranyaknak az 1850. december 23-i elveszett levele szerint sem okozott gondot a nem magyar nyelvű értekezés, hiszen így írt: „... milyen nyelven írjon? Mivel Kertbeny magyarból fordít, nyilván jól tud magyarul; levelét azonban németül írta, írjon a jövőben ő is németül?” (Keresztury, 1975, p. 310). Arany 1839-ben Rozvány József (1782–1862) kereskedő lányát, Erzsébetet (1829–1908) német példákön keresztül tanította az irodalomra (Oláh, 2020, p. 106), így a germán diskurzus nem volt ismeretlen a költő számára. Ezt követően február 10-én újabb keleméri levél köszöntötte Aranyt, melyben Tompa a hazai irodalom mélységesen szomorú állapotát így „festette le”: „A magyar irodalomból nem lesz semmi; s annak általa remélt felvirulása csak álom. Szász Károlynál olvastam egy Gyulai által írt levelet, ebben szörnyű vonásokkal festetik azon minden képzeletet meghaladó nyomás, melyet a visgaló bizottmány (német katonák) minden magyar ellen kifejt. Nem grantirozza a mi jövőnköt barátom semmi csupán a – halál.” Továbbá felfedi Arany előtt az alábbi, Petőfi-fordítás miatt érzett szomorúságát, amiben Arany részben érintett, hiszen egy másik barátja lett ezáltal „megfedve”: „Rákospalotai Benkert Károl Maria alias Kertbeny – ki nem ösmeri e charlatánok charlatánját? – feladatúl tűzte ki magának a magyar irodalmat a külföld előtt pelengérrre állítani, és remekeinek fordításához fogott. Petőfi költeményeiből kiadott egy vastag kötetet, rettenetes fordításban.” (Keresztury, 1975, p. 338). Tompa szerint Kertbeny nem jó magyarja hazánknek, míg Németországban tört némettudása miatt nem jó német, ugyanakkor ott „mind maga, mind kiméletes bírálói által azzal mentetik hogy – magyar.” (Keresztury, 1975, p. 338). Ezzel egy időben, február 13-a előtt Arany egy további, elveszett levelében az eddigi 300 forintnyi díjazás helyett már csak 400 forintért vállalta Tisza Domokos oktatását (Keresztury, 1975, p. 341). Végül Kovács küldte meg a választ, melyben örömmel értesítette Aranyt, hogy Tisza Lajos (1798–1856) országgyű-

lési képviselő a költő minden feltételét elfogadta, így nincs akadály a fia tanításának. Sajnos az elmúlt több, mint másfél évszázad alatt elveszett Arany február 20-a körül keltezett, Tompának írt levele, melyben a költő megcsillogtatta rajztudását, hiszen lerajzolta Tompát, amint agyonüti, amennyiben nemzeti kötelességérzetből nem ír többet. Arany humora az általa készített rajzokban is megnyilvánult, ezt később a nagykőrösi gimnázium falai között is „kamatoztatta”, illetve ne feledjük, hogy Arany szintén 1851-ben írta meg A nagyidai cigányok című hőskölteményét, aminek eredeti kéziratában a költő számos művészi igényű szélrajzzal örökítette meg gondolatait. A költőt eközben Kertbeny is leköti, aki a Toldit szeretné „átültetni”. Ezzel kapcsolatosan Arany tanácsa egyszerű: a szólások és közmondásokat nem szabad szó szerinti lefordítani, csupán az értelmüket, így maradhat élvezetes a mű az idegen nyelven beszélők számára is. Böjt máshavában az Arany számára utolsó pontos dátummal érkezett levelet Tompa írta, aki „szokásos kritikái” mellett elnézést kért kissé megkésett válaszáért. Tompa késlekedéssel kapcsolatos indoklása közel hozza a XIX. századi hétköznapokat: „ha tehát ritkábban irok, az az oka, mert a kezem reszket, versírás helyett ugyanis már most egész nap ások, kapálok, óltok s egyéb parasztikus munkát végzek.” Emellett válaszolt Arany „agyonütési humoros intézésére” is: „Toldy illusztrációja forog eszedben. Azonban jobb szeretném én ha ütnél valóban, mint pingálva, tán lenne nekem is minden tilalom dacára is egykét pipa jó gömőri dohányom!”. Ez a dohányzásforma Aranynak is élethosszig tartó szenvedélye volt. Tompa ezen levele sem nélkülözi az élces kritikát, amivel ezúttal Vas Gerebent, született Radákovits Józsefet (1823–1868) célozta meg, akinek lapjában a forradalom és szabadságharc alatt Aranynak kitüntetett szerepe volt, hiszen a Nép Barátjának egyik szerkesztőjeként munkálkodott. Íme Tompa „maró” sorai a Jókai utáni egyik legnépszerűbb '48 után elbeszélőről: „Gereben fene ember, az igaz; forradalomban néplapot, most néplapot adni ki, még is csak jó gyomor, s kiváltképp jó pofa kell hozzá; nekem is írt, hogy dolgozzam neki, hanem én is épen annyit dolgozom neki, mint te...” (Keresztury, 1975, pp. 349-351). Arany március végén Szilágyitól is kapott egy levelet, melyben Szilágyi elnézést kért, továbbá az alábbi kérést fogalmazta meg a költő felé: „Nem dolgoznál-e bele a régi díj mellett legalább egy verset havonként?” (Keresztury, 1975, p. 352). A levélre Arany csak Gesztről, 1851. június 4-i keltezésű levelében válaszolt, melyben igen pontosan, mondhatni mérleget készítve jelezte Szilágyi felé, hogy még mindig tartozik neki. Ugyanebben a levélben Arany így ír magáról: „igazi csapás rajtam, hogy nagyon is őszinte vagyok, sokszor ott is, hol nem kellene.”, továbbá aperte így fogalmaz Szilágyinak indulatában és jogos felháborodásában: „Én egyebet tenni nem akartam, mint veled megszakítani hallgatva minden közlekedést, s e mód a szelidebbek közé tartozik. ... Hanem a díjat hó elején pontosan küldöd, mert csak úgy áll helyre a bizadalom.”. Végül Arany az alábbiakkal zárja sorait, kissé engedve hevületén és közeledve Szilágyi felé: „Megbocsáss, hogy e levelemben olly őszinte voltam. Magad kívántad. Nem akartam nyájasabb arcot csinálni, mint van. Jövendő viszonyunk legyen őszintébb, kellemesb.” (Keresztury, 1975, pp. 370-372). Később Szilágyi július 5-i levelében saját kertjéből virágmagokat és hagymákat küldött Aranynak. Erre a levélre a költő nem válaszolt, viszont július 18-i keltezéssel a Pesti Füzetek kiadásával kapcsolatos engedély hiányáról ír.

Ebben az évben Arany számos levelet váltott Toldy Ferenc (1805–1875) irodalomtörténésszel. Arany a Szalontán április 3-án kelt levelében a Toldi folytatásáról tett említést. Toldy április 16-án válaszolt és segítséget nyújtott Aranyak az irodalomtörténeti háttér megvilágításával. Április 28-i válaszában Arany az 1629-es és az 1746-os Az hires nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való historia kötetek kapcsán állapított meg különbséget. Toldy így fogalmaz Toldi nőtlenségével kapcsolatosan május 2-i levelében : „Egy új szép motívum az agglégénységére.” (Keresztury, 1975, p. 367).

14. kép: Toldy Ferenc (1805–1875) grafikája 1845-ből Barabás Miklós (1810–1898) után

Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, leltári szám: RD21561.

Eközben Arany készült a hamarosan kezdődő magántanítói állására.

Nagy Ignác április 12-i levelében azzal kapcsolatosan kereste fel a költőt, hogy kiadatlan műveit sajtó alá rendezhesse és ezzel növelje Arany jövedelmét. Válasz nem érkezett erre, mivel Tompa két művét ugyan megküldte Nagynak, de a kiadás sajnos nem jelenhetett meg. Tompával természetesen a levelezése nem szakad meg. Arany április 18-i levelében jelezte, hogy vele és Jókaival indítana új folyóiratot, emellett hétköznapijairól is beszámolt és elújságolta azzal kapcsolatos örömét, hogy kertjében oltványos fás növények vannak. Április 24-én Tompa hosszabb levélben kitért műveinek „helyzetére” és emellett Szilágyi jellemére is: „barátunk még túl is tesz mindeniken pizkosságban; s az mit veled tőn, nem maradhat boszúlatlanúl.” (Keresztury, 1975, p. 360). Július 13-án Tompa tájékoztatta Aranyt arról, hogy a Nagy „könyvkiadó társulat” meghiúsulása miatt a költő versei kiadatlanok maradtak. Itt Tompa nem írta ki a nevét, Arany pedig válaszában nem hozta fel az újévi fogadalmat. Tompa 76 napig nem válaszolt, csak október 4-én „keresi fel” költőtársát. Ez a levél már előfutára Arany nagykőrösi pályafutásának, mely jelen tanulmány folytatásában kerül majd bemutatásra. Arany ekkoriban igen elfoglalt. Vahot május 2-i levelében kérte a költőt, hogy az április 10-én írt Családi kör versében végezzen korrektúrát, ugyanis tartott tőle, hogy a cenzúra nem fogja engedélyezni a megjelenést. Válaszlevél ugyan nem maradt fenn, de mint ismeretes, a fent nevezett verset Arany „korigálta”. Szerencsénkre az utókor az eredeti változatot is ismerheti. Május 9-i levelében Kovács utalt Arany Gesztre érkezésére: „nem találtam célszerűnek önért elébb, mint jövő kedden küldeni, s kérni meg az átjövetelre.” (Keresztury, 1975, p. 369), melyből megtudhatjuk, hogy a költő 13-án foglalta el a magántanítói állását. Válaszra már nem volt oka Aranyak, érthető okokból. Jókai a július 15-én Aranyak küldött levelében így fogalmaz

elkeseredetten az irodalom aktuális helyzetével, valamint a Vahottal közösen megkezdett, 1851. júliusától társszerkesztett Remény című folyóiratával kapcsolatosan: „Addig kapál-gassunk türelmesen a feldudvásodott szőlőt. ... Most sem író, sem olvasó közönség nincs. Úgy kell őket egyenként szemén szedegetni össze, hogy csak olly állapotban lehessünk is irodalmunk[k]al, mint 1847 végén.” (Keresztury, 1975, p. 376). Közben Aranynak egyre több a feladata, hiszen Brassai Sámuel (1797 vagy 1800–1897) nyelvész és filozófus Szilágyi Sándorral szakítva egyedül indította el a *Fiatalok barátja* című folyóiratát, melybe Aranytól kért műveket. A költő július 18-i keltezésű válasza ugyan elveszett, de a májusban írt *Hajnali kürt* című versét megküldte Brassainak, továbbá kifejtette a számára, hogy a „didactikum nemű művek költésére nincs hajlama.” (Keresztury, 1975, p. 378.).

15. kép: Brassai Sámuel (1797 vagy 1800–1897) 1865-ös műtermi fotója Schrecker Ignác (1834–1888) után

Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, leltári szám: 040583.

Brassai augusztus 4-i levelében mondott hálát, továbbá az irodalommal kapcsolatosan így fogalmazott: „A költés valamint a fejlődő emberiségnek, ugy a fejlődő embernek is természetes lelkitápláléka.” (Keresztury, 1975, p. 382), mellyel Arany minden bizonnyal egyetértett, de választ már nem küldött. A poéta levelezéseit áttekintve láthatjuk, hogy a nagykőrösi felkérést megelőzően Egressy (Galambos) Gábor (1808–1866) színész és lapszerkesztőt július 27-én kereste fel Arany, melyben előfizetési ívét küldte vissza a szerkesztőnek ezen sorokkal: „Nem sok ugyan az előfizetők száma, de kevéssel van Szalontán több nadrágos ember, s így elég.” (Keresztury, 1975, p. 379), mely jelzi a kor demográfiai állapotát és így az olvasóközönség bázisát is. Egressy nem küldött választ, ellenben Lévy augusztus 3-i levelében értesítette Aranyt, hogy véleménye szerint a „Hölgyfutár annyira súlyedt, hogy többé nem csak nők, de férfiak sem vehetik kezökbe”, továbbá nehezményezi, hogy Petőfi költeményeinek kiadása túl lassú, valamint, hogy sok esetben a forradalmi gondolatokat egyszerűen kihagyják a nyomtatásból. A problémáról így ír Arany: „Szörnyen megherélve látand világot.” (Keresztury, 1975, pp. 380-381). Erre Arany nem válaszolt.

16. kép: Egressy (Galambos) Gábor (1808–1866) 1837-ben készült rajza

Forrás: Schöpflin, 1929, p. 456-457 közötti 1. melléklet.

Kertbeny augusztus 15-én kelt levelében csak találgatta Arany hallgatásának okát: „Ich habe mir Monate lang den Kopf zerquält, um herauszubekommen, was wohl an Ihrem rätselhaften Stillschweigen Schuld sein mag, – ich bin es endlich müde...”, azaz „Hónapokon át törtem a fejemet, hogy kitaláljam, mi oka lehet az Ön titokzatos hallgatásának – végre belefáradtam...”. Végül megjelentette Arany műveit a szerző nyelvi korrektúrájának hiányában is (Keresztury, 1975, p. 383, 739). Kertbeny magyar nyelvre fordított, népdalból vett sorokkal, aláírás nélkül zárta lipcsei levelét: „Természete a magyarnak, / Hogy a jusát nem hagyja, / De ha bánni tudsz vele, hát / Az ingét is od’adja.” (Keresztury, 1975, p. 768). Arany válasz nélkül hagyta a levelet. A legnagyobb szókincsű magyar így jutott el a nagykőrösi költözés „küszöbéhez”.

Összegzés

A fenti levelezésekből láthatjuk, hogy Arany művei milyen „harc” árán kerülhettek csak sajtó alá, illetve, hogy mindezt milyen nehezen élte meg a költő, ami miatt lelki vívódásai csak fokozódtak. A forradalom és szabadságharc bukása, Petőfi elvesztése, az állandó pénzzavar mellett még költő- és íróársai számos, sokszor személyeskedésbe forduló panaszáradatával is szemben találta magát. Így érkezett el 1851 ősze, amikor Nagykőrösről meghívást kapva Arany szinte „menekült” gondjaitól, nyugalomra és alkotásra vágyott, szakított a kicsinyes és feltörekvő „poétatanoncok és zugkiadók” világával. Arany szelleme a nyugalmat keresve tudott kibontakozni, és mint pályafutását ismerjük, termékeny évtized várt rá, melynek színtere az „Alföld szíve”, Nagykőrös városa.

Irodalomjegyzék

- Ádám, G. & Joó, I. (1896). *A Nagy-Kőrösi Evangélikus Református Főgymnasium története*. Evangélikus Református Egyháztanács.
- Benkó, I. (1897). *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*. Ottinger Ede.
- Dávid, L. (2009). *Egy földtanász-polihisztor a XIX. századból: Kovács János (1816–1906)*. *Műszaki Szemle* 46 – *Historia Scientiarum* 6, 18-23.
- Keresztury, D. (szerk.) (1975). *Arany János összes művei XV. Levelezés I. (1828–1851)*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (1973). *Arany János összes költeményei I.* Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Schöpflin, A. (szerk.) (1929). *Magyar Színházművészeti Lexikon I.* Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete.
- Szász, K. (1881). *Lévay József*. *Vasárnapi Ujság*, 4, 65-66.

Szász, K. (1881). *Garay László. Vasárnapi Ujság*, 36, 563-564.

Nagy, M. (szerk.) (1881). *Az Országos Tanító-Gyűlés elnökei. Vasárnapi Ujság*, 34, 531-532.

Nagy, M. (szerk.) (1897). *Szilágyi Sándor. Vasárnapi Ujság*, 26, 413-414.

Oláh, R. (2020). *Arany János útja a Nagy-Kőrösi katedráig – Tanuló és tanító évek 1817–1851 között a források tükrében. Tudásmenedzsment*, 21 (1-2), 96-112.

Szóllósi, B. (1864). *Szilágyi István. Vasárnapi Ujság*, 27, 261-262.

Szinnyei, J. (1905). *Magyar írók élete és munkái X. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.*